

Crstice o carevima i kraljevima u hrvatskoj antroponimiji¹

Podrijetlo imenica *car* i *kralj*

Etimologije imenica *car* i *kralj* povezane su s osobnim imenima dviju iznimnih povijesnih osoba. Većini je čitatelja iz osnovnoškolske nastave povijesti vjerojatno dobro poznato ime i povijesna važnost Gaja Julija Cezara (100. pr. Kr. – 44. pr. Kr.) te njegova pranećaka i posvojena sina Augusta (63. pr. Kr. – 14.). Riječ *car* u europskim se jezicima ukorijenila upravo zahvaljujući pridjevku (lat. *cognomen*) toga rimskog vojskovođe, političara i diktatora (*car* < prasl. **česarь*, **čьsarь* < got. *kaisar* < lat. *Caesar*), koje je u službenim formulama – primjerice Imperator Caesar Divii Filius – upotrebljavao njegov nasljednik

i prvi rimski car August. U romanskim i nekim germanskim jezicima umjesto riječi *car* ukorijenila se istoznačnica *imperator*, koja je u početku označavala vrhovnoga vojnog zapovjednika. Ime jednoga drugog velikana europske povijesti – franačkoga kralja Karla Velikoga (747. – 814.) – izazvalo je nastanak imenice *kralj*. Karlovo je kraljevstvo veličinom i snagom srednjovjekovne kroničare u mnogočemu moglo podsjetiti na već zaboravljenu snagu Rimskoga Carstva. U razdoblju u kojemu nije bilo čvrste središnje svjetovne vlasti, bez carskoga oslonca s vremenom su i crkvene institucije postale ugrožene. Franački vladar Karlo usporedno je sa širenjem svoje vlasti nastojao preuzeti ulogu zaštitnika kršćanskoga svijeta, a njegovo je carstvo postalo sinonimom zapadnoga kršćanstva. Slavenski narodi na rubovima njegova carstva (800. se godine proglasio carem) nisu dotad susreli tako snažnoga vladara i za njih je Karlovo ime uskoro postalo sinonimom za moćnoga hegemonu, vladara čiju su osobnu moć poistovjećivali sa snagom države.

1. slika: Poprsje Karla Velikoga

¹ Rad je izrađen na istraživačkome projektu *Istraživanje antroponimije na tlu Hrvatske u XV. stoljeću – CroNominaXV* (IP-2018-01-6053), koji u cijelosti financira Hrvatska zaklada za znanost i koji se provodi u ustanovi nositelju projekta Institutu za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

S vremenom je tako imenica *krol* (**korlj* < *Krol*, *Karol*) dobila današnje značenje. U grčkome jeziku, kojim su se služili Bizantinci, nije postojala riječ kojom bi se mogla prevesti imenica *kralj*, premda se u latinskome jeziku upotrebljavala riječ *rex*. Bizantski je car vladarima podčinjenih zemalja obično dodjeljivao naslov eparha ili koji drugi naslov. Naziv koji označava samostalnoga vladara, kralja sa svim vanjskim obilježjima, u potpunosti će se razviti tek u srednjemu vijeku i renesansi.

Imena prvih hrvatskih vladara

Prema mišljenju hrvatskoga povjesničara Ferde Šišića prvi hrvatski vladar koji je primio vladarsku krunu bio je Držislav. On je svojemu imenu pridodao i osobno ime *Stjepan* (grč. *Στέφανος Stéphanos* ‘vijenac, kruna’).

To drugo ime nije prisvojio samo kako bi naglasio svoje vjerske osjećaje i odlučnost da među svojim narodom nastavi širiti kršćanstvo, nego i – kako piše Šišić – zato što je želio naglasiti da je „ovjenčan krunom”, odnosno prvi doista okrunjeni vladar. Prvi se ugarski pokršteni vladar također zvao Stjepan, kao i još neki vladari u susjednim zemljama.

Među potvrdama osobnih imena hrvatskih srednjovjekovnih vladara nalazimo nekoliko primjera složene strukture s dvjema osnovama čiji je jedan član riječ *mir* (primjerice *Trpimir*, *Branimir* i *Muncimir*). Riječ *mir* u tim starim potvrdama osobnih imena nema današnje značenje (lat. *pax*), nego još sadržava praslavensko značenje ‘svijet, zajednica’. Prije pojave prezimena u antroponimijskim nasljednim sustavima različitih europskih država nalazimo jednočlane imenske potvrde u kojima lako možemo uočiti sličan nasljedni element koji se ponavlja u različitim osobnim imenima. Primjerice, u dinastiji koja je vladala Mercijom u današnjemu Ujedinjenom Kraljevstvu nalazimo osobna imena *Ethelwulf*, *Ethelbald*, *Ethelberth*, *Ethelred* i *Ethelstan*. Takav obrazac nasljeđivanja dijelova imenske formule bio je osobito važan u legitimaciji pripadnika pojedine vladarske loze.

Imena motivirana imenicama *car* i *kralj*

Nositelji prezimena motiviranih imenicama *car* i *kralj*, primjerice *Carević* i *Kraljević*, možda vjeruju da su plemenitoga podrijetla i plave krvi, ali takva su prezimena ipak vjerojatno povezana s drukčijom motivacijom, nerijetko i rugalačkom. Prema suvremenim

2. slika: *Denarius* Karla Velikoga

3. slika: Lav III. kruni Karla Velikoga

rano „ponosnim i hvalisavim ponašanjem prvoga nositelja”. Prezime *Cesarec*, ponovno suprotno očekivanome, vjerojatnije je povezano s jednim toponimom – utvrdom Cesargrad – koja je ujedno bila i središtem cesargradskoga vlastelinstva. Stanovnike toga kraja čak i danas katkad njihovi susjedi nazivaju Cesarcima. U mnogim ćemo hrvatskim krajevima pronaći i prezimena *Kralj*, *Kraljić*, *Kraljević* i slična, koja se u povijesnim vrelima pojavljuju već u XV. stoljeću, i to u različitim dijelovima Hrvatske i Slavonije.

Imena motivirana nazivima uglednih služba

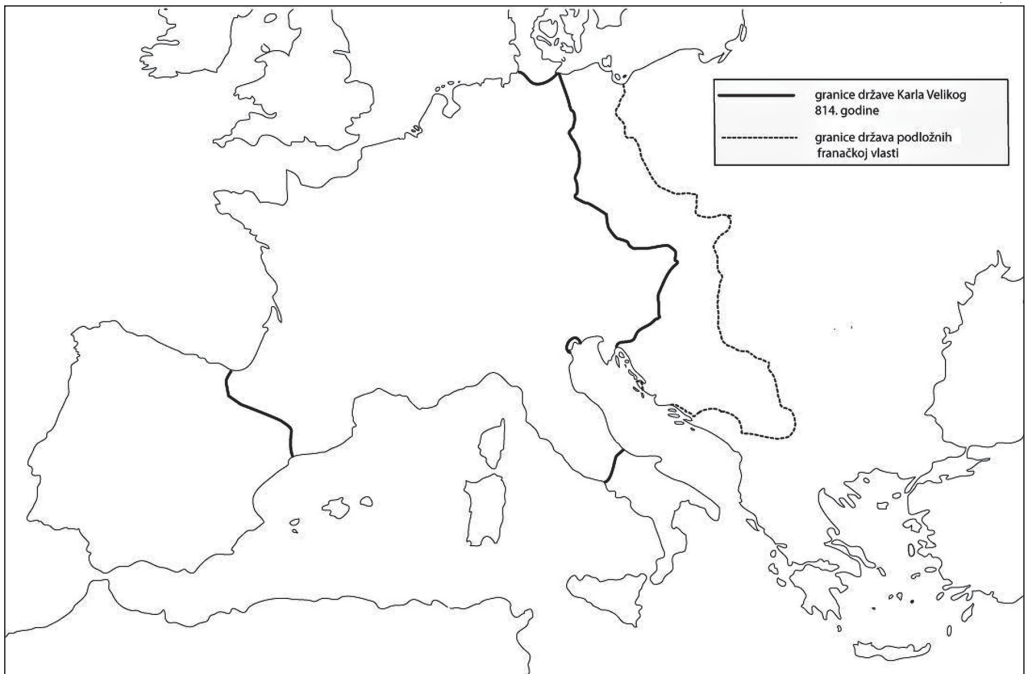
Istraživanjem hrvatske povijesne antroponimije neprestano susrećemo vrlo zanimljive potvrde prezimena motiviranih nazivima različitih uglednih služba i istaknutih društvenih položaja. Osobito su brojne, i vrlo stare, potvrde antroponima motiviranih riječju *ban*. Premda jezikoslovci još nisu uspjeli precizno rekonstruirati kako je ta riječ ušla u hrvatski jezik, o tome postoje četiri teorije (gotska, iranska, slavenska i avarska). Vrlo se vjerojatnim čini da je značenje te riječi već od najranijih vremena povezano s nekom istaknutom i važnom ulogom u vojno-administrativnoj strukturi. Prezimena poput *Ban*, *Banac* i *Banović* razmjerno su česta i vrlo proširena u različitim hrvatskim krajevima. Usto, riječ *ban* često se odrazila u toponimiji u različitim hrvatskim krajevima (*Banski vinogradi*, *Banovci*, *Banšćica*, *Banski Kovačevac*...).

Vojvode, kneževi i sudci nisu nužno bili pripadnici isključivo najviših društvenih slojeva. Uvjetno rečeno, svako je selo ili seoska općina mogla imati svojega seoskog sudca, kneza ili vojvodu. Ti su pojedinci u ruralnim društvima srednjega i ranoga novog vijeka uživali velik ugled te su bili predstavnici – a mogli bismo čak reći i ‘patrijarsi’ – cijelih zajednica. U predmodernu doba, kako piše poznati hrvatski povjesničar Radoslav Lopašić, riječ *knez* počesto je zamjenjivala riječ *gospodin* i mogla se odnositi na svakoga „odličnijeg, a osobito plemenitog i pismenog čovjeka”. Važno je napomenuti i da se u nekim hrvatskim krajevima društvena uloga seoskih kneževa i seoskih sudaca održala

popisima prezimena *Car*, *Carek*, *Carev*, *Carević* i *Carić* nalazimo u različitim hrvatskim krajevima. Zanimljivo bi bilo provjeriti i koliko je česta ta motivacija u drugim europskim jezicima. Prezime *Kaiser* relativno je često u njemačkim zemljama, potvrđeno je već u XIV. stoljeću, a prema jednom od najopširnijih njemačkih prezimenika najvjerojatnije je motivi-

gotovo do suvremenoga doba. Navedeni pojmovi motivirali su uistinu mnogo različitih pridjevaka i prezimena, a mnoge potvrde tih antroponima nalazimo u srednjovjekovnim hrvatskim vrelima. Osobito velik broj nositelja u suvremeno doba imaju prezimena *Knežević*, *Knezović*, *Knezić* i *Knežić*, potom *Sučić*, *Sudac*, *Sudec* te *Vojvoda* i *Vojvodić*. Motivacijski je vrlo plodna, već u srednjemu vijeku, bila i riječ *župan*, koja je motivirala velik broj suvremenih prezimena s relativno velikim brojem nositelja, poput *Župan*, *Županić*, *Županović* itd.

Riječ *špan* u starije je doba vjerojatno imala slično značenje kao i knez, župan (lat. *comes*), a potkraj srednjega vijeka ta je riječ označavala i vlasteoskoga nadstojnika. U srednjemu su vijeku sve te riječi imale donekle slično značenje. Tomu u prilog govori i etimologija riječi *špan*, koju etimolozi povezuju sa staronjemačkim *Gspan* i slavenskim **županъ*. Potvrde antroponima motiviranih tim riječima nalazimo u hrvatskim krajevima već od XV. stoljeća (primjerice *Spanych*, *Spanecz*), a mnogi su se očuvali sve do suvremenoga doba kad su česta prezimena *Španić* i *Španović*. Ista je riječ motivirala i nastanak toponima *Špansko*, *Španat* i *Španovica*.

4. slika: Franačka država 814. godine